

Бюлетень Міністерства юстиції України

Офіційне видання
Засноване у 1999 році
Видається щомісячно

№ 6 (68)
2007

Засновник:

Міністерство юстиції України
01001, м. Київ, вул. Городецького, 13
тел.: (044) 278-11-76
тел.: (044) 271-16-62
bulleten@bigmir.net

Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 3651
від 01.02.1999

Постановою Президії ВАК України
№ 1-06/7 від 11.06.2003
журнал включено до переліку
наукових фахових видань

Головний редактор:
ЗАЙЧУК
Олег Володимирович

Рекомендовано до друку
редакційною колегією
(протокол від 28.05.2007 № 5)

Передплатний індекс
22670

Відповідальність за достовірність
інформації несуть автори публікацій.

Передрук статей тільки з письмового
дозволу редакції.

НАУКОВА РАДА

Лавринович О. В. – Міністр юстиції України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист
України, голова наукової ради

Богатир В. В. – заступник Міністра юстиції
України

Воронова Л. К. – професор Київського
університету туризму, економіки і права, доктор
юридичних наук, академік АПрН України,
заслужений юрист України

Заєць А. П. – доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент АПрН України,
заслужений юрист України

Козюбра М. І. – завідувач кафедри державно-
правових наук національного університету “Києво-
Могилянська академія”, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент АПрН України,
заслужений юрист України

Опришко В. Ф. – декан юридичного
факультету Київського національного економічного
університету, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Побірченко І. Г. – голова Міжнародного
комерційного арбітражного суду і Морської
арбітражної комісії при Торгово-промисловій
палаті України, доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України

Сташис В. В. – перший проректор Національної
юридичної академії України імені Ярослава Мудрого,
професор, академік АПрН України, заслужений діяч
науки і техніки Української РСР

Тацій В. Я. – ректор Національної юридичної
академії України імені Ярослава Мудрого,
президент АПрН України, доктор юридичних наук,
професор, академік НАН України, заслужений діяч
науки і техніки Української РСР

Шемшученко Ю. С. – директор Інституту
держави і права імені В. М. Корецького НАН
України, академік АПрН України, доктор
юридичних наук, професор, академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Конституційне право*О. С. Лотюк*

Перегляд та розвиток сучасних конституцій 5

*Я. О. Берназюк*Проблеми становлення та розвитку інституту президентства
в Україні та зарубіжних країнах .....13**Теорія держави і права***Ж. О. Дзейко*Проблеми конструювання взаємозв'язків між нормами законів
при їх створенні та систематизації .....21**Цивільне право***Н. О. Давидова*“Регулювання”, “охорона”, “захист”: співвідношення понять
на прикладі особистих немайнових відносин .....29**Адміністративне право***Н. Г. Плахотнюк*Види процедур державно-управлінської діяльності
та форми їх правового регулювання .....37**Податкове право***Ю. В. Ващенко*Напрями вдосконалення законодавства України
в сфері застосування непрямих методів визначення податкових
зобов'язань платників податків податковими органами .....47**Адміністративне судочинство***О. В. Константиий*Категорії “публічно-правовий спір” та “адміністративний договір”
в адміністративному судовому законодавстві України .....58**Екологічне право***М. В. Краснова*Науково-правові засади формування положень про компенсацію екологічної
шкоди в природоохоронному законодавстві України радянської доби .....67**Європейське право***С. В. Шевчук*

Судовий прецедент у праві ЄС 78

Кримінальне право та кримінологія*Л. П. Паламарчук*Особливості застосування спеціальних знань при розслідуванні порушень
авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження
комп'ютерних програм 86

Кримінальний процес*І. І. Котюк*

Юридичні аспекти визначення речових доказів 93

Трибуна дисертанта*І. О. Харь*Кваліфікуючі ознаки складу злочину забруднення атмосферного повітря:
теоретичні та практичні аспекти ..... 102*О. Г. Макаренко*

Роль та місце Президента України у здійсненні зовнішньої політики 111

Л. П. Сушко

Місце судового контролю в правовій державі 121

*О. І. Боднар*Проблема законодавчого визначення терміна
“закордонний українець” ..... 128*О. В. Лагодієнко*Конституційне закріплення поділу державної влади в системі принципів
організації держави ..... 135*І. С. Похиленко*

Про співвідношення понять “людина”, “індивід”, “особа” та “громадянин” 144

*Ю. М. Галай*Парламентсько-президентська республіка: чи є вона “ідеальною” формою
державного правління? ..... 151**Документи**Перелік наказів Міністерства юстиції України, виданих
з 3 травня 2007 року до 31 травня 2007 року ..... 157Про затвердження Змін до Граничної чисельності приватних нотаріусів
у нотаріальних округах*Наказ Міністерства юстиції від 3 травня 2007 року № 218/5* ..... 158Про внесення змін до Правил здійснення перевірки законності виконання
приватними нотаріусами своїх обов'язків*Наказ Міністерства юстиції від 8 травня 2007 року № 238/5* 169**Привітання** 177

О. С. ЛОТЮК
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
та адміністрації
національного університету
імені Тараса Шевченка

Останнім ч
вився інт
Конституції. І
стими політ
країні, супер
стосування зм
ституції після
кону України
Конституції У
2004 р. [2]. П
лення, перегл
ституцій завж

I. С. ПОХИЛЕНКО
аспірант кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ЛЮДИНА”, “ІНДИВІД”, “ОСОБА” ТА “ГРОМАДЯНИН”

Відносини у сфері господарювання неможливі без участі в них громадян. Незалежно від суб'єктного складу цих відносин громадяни виступають учасниками відносин у сфері господарювання безпосередньо або опосередковано, шляхом засновництва суб'єктів господарювання, чи здійснюючи щодо них організаційно-господарські повноважен-

ня на основі відносин власності.

Метою цієї статті є з'ясування співвідношення понять “людина”, “індивід”, “особа” та “громадянин” у контексті визначення суб'єктного складу підприємницької діяльності.

Рівень науково-теоретичного розроблення та обґрунтованості проблем, пов'язаних із співвідношенням понять “людина”, “індивід”, “особа” та “громадянин” в Україні, є недостатнім. Окремі питання висвітлювались у працях таких вітчизняних дослідників, як: В. О. Котюк, Ю. С. Шемшученко, Р. О. Стефанчук, М. М. Дутов, В. В. Хахулін. Однак в Україні практично відсутня комплексна розробка даної проблематики з господарсько-правової точки зору.

Одним із учасників відносин у сфері господарювання згідно з Господарським кодексом України є громадянин. Однак це поняття слід відмежовувати від низки інших суміжних понять, таких, як “людина”, “індивід”, “особа”.

Людина – унікальне творіння природи, суспільства і самої себе, про унікальність людини було дуже багато сказано і написано.

Проте трапляються концепції, в яких наголошується на невеличких вадах і дефектах, які нібито закладені в самій біологічній природі людини і які позначаються негативно на суспільному житті. Тому, мовляв, людина не варта того, щоб їй приділяли так багато уваги [1, с. 304]. На нашу думку, людину слід розглядати не як “помилку”, а як найвище творіння природи, як Розумну Істоту.

Взагалі, поняття “людина” має загальнофілософське та біологічне значення. Цей термін почав уживатись дуже давно. У другій пол. XIX ст. стало загальноновизнаним, що людина – продукт біологічної еволюції. Цей біологічний

вид назвали зумна [2, с. 2

У науков діляти ознак няють від інг

– володіє

– вміє рах

– має здіб

та здатність с

– може вч

за умови шир

із собі подібн

– засвоюва

редніх поколі

– має свід

За радянсь

розглядався я

цесу, розвитк

культури на 3

ня, генетично

ми життя, яке

ки здатності в

ці, володіє роз

ням та свідом

пов'язував роз

суспільними у

вання та роз

К. Маркса “су

страктом, влас

В своїй дійсно

всіх суспільн

Марксистсько

вала майбутнє

витком людст

при якому пов

ток кожного ін

спільства стає

нього – це розу

питлива та дія

насолоджувати

сторонньо розв

На сьогодні

тропологічних

них теорій визн

ин власності.
ті є з'ясування спів-
"людина", "індивід",
нин" у контексті ви-
го складу підприєм-

теоретичного розроб-
ності проблем, по-
шенням понять "лю-
ба" та "громадянин"
нім. Окремі питання
рачах таких вітчиз-
як: В. О. Котюк,
, Р. О. Стефанчук,
ахулін. Однак в Ук-
сутня комплексна
лематики з госпо-
ки зору.

ів відносин у сфері
ю з Господарським
громадянин. Однак
жовувати від низки
ять, таких, як "лю-
ба".

не творіння приро-
і себе, про унікаль-
же багато сказано і

і концепції, в яких
иліковних вадах і
закладені в самій
одини і які позна-
суспільному жит-
на не варта того,
багато уваги [1,
людину слід роз-
су", а як найвище
розумну Істоту.

"людина" має за-
біологічне значен-
живатись дуже
ст. стало загаль-
ина – продукт
Цей біологічний

вид назвали homo sapiens – людина ро-
зумна [2, с. 221-222].

У науковій літературі прийнято ви-
діляти ознаки, за якими людину відрізня-
ють від інших істот, а саме:

- володіє розмовною мовою;
- вміє раціонально мислити;
- має здібності до творчої діяльності та здатність обирати;
- може вчитися і розвиватися лише за умови широкого і тісного спілкування із собі подібними;
- засвоювати соціальний досвід попередніх поколінь;
- має свідомість і самосвідомість.

За радянських часів термін "людина" розглядався як суб'єкт історичного процесу, розвитку матеріальної і духовної культури на Землі, біосоціального створіння, генетично поєднане з іншими формами життя, яке виокремилось з них завдяки здатності виготовляти знаряддя праці, володіє розбірливою мовою, мисленням та свідомістю [3, с. 539]. Марксизм пов'язував розуміння сутності людини з суспільними умовами його функціонування та розвитку. За визначенням К. Маркса "сутність людини не є абстрактом, властивим окремому індивіду. В своїй дійсності вона – це сукупність всіх суспільних відносин" [4, с. 265]. Марксистсько-ленінська теорія пов'язувала майбутнє людини з суспільним розвитком людства в напрямі комунізму, при якому повний і всесторонній розвиток кожного індивіда та всіх членів суспільства стає ціллю. Людина майбутнього – це розумна і гуманна людина, допитлива та діяльна, яка вміє одночасно насолоджуватись красою; це цілісна, всесторонньо розвинута особистість.

На сьогодні у більшості сучасних антропологічних, етнографічних і соціальних теорій визнано, що в людини замість

генетичних інструкцій важливе місце займають соціальні й технічні норми. Нормативно-спадкоємне програмування поведінки людини називається культурою. Вчені різних напрямів визнають, що саме культура, яка з дитинства засвоюється людиною (дитиною) від батьків та інших дорослих людей, відіграє вирішальну роль у визначенні людських вчинків. Культура також визнається вихідною ознакою і самого типу суспільства, характерного для людини розумної. Наявність культури відрізняє людське суспільство від різних об'єднань представників тваринного світу. Суспільство – це соціокультурне об'єднання людей. Людина відрізняється від тваринного природного світу практично-предметною діяльністю з виробництва матеріальних і культурних засобів існування та розвитку особистості [5, с. 362].

Отже, враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що за радянських часів термін "людина" розглядався через призму дарвінівської теорії виникнення людства, яка знаходить втілення і розвиток у сучасній науковій літературі. Оскільки в процесі еволюції людина набула значну кількість соціальних компонентів, то доцільніше говорити не про "біологічну і соціальну", а про "соціально-біологічну" і "соціальну" природу людини. Сутність же людини є соціальною. Звідси індивід – це один із представників людського роду, який відрізняється від інших своїми неповторними природними і соціальними якостями.

Поняття "особа" характеризує людину як суб'єкта, що має притаманні саме цій конкретній людині індивідуальні ознаки: рівень інтелекту, моральні та інші якості, сформовані в ході її суспільного життя, яка усвідомлює себе членом спільності собі подібних, відповідним

чином корегує свою поведінку щодо правил, вироблених цією спільністю. Це поняття дає соціальну характеристику індивіда, тобто визначає людину в її соціальному середовищі, в суспільстві, соціальній групі, у всьому багатоманітті відносин, що їх породжує людське суспільство. Особа – це передусім соціальний тип людини, але це й конкретна людина зі своєю індивідуальністю і неповторністю, що сформувались у неї в даному соціальному середовищі. Отже, особа – це єдність загальних та індивідуальних типових і своєрідних якостей людини [6, с. 326].

З позицій діалектичного матеріалізму особа – це насамперед фізична, тілесна істота, а з позицій ідеалізму, теології та реалізму особа – це діалектична єдність тілесного, емоційного і душевно-духовного (душі й духа) [5, с. 365]. У науковій юридичній літературі термін "особа" вживається для позначення юридичної особи, фізичної особи або громадянина, іноземного громадянина та особи без громадянства.

Термін "громадянин" виник ще у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Швидше за все, він походить від слова "громада". У ті часи термін "громадянин" означав належність окремої людини до держави-поліса, на відміну від людини з іншої землі (іноземця). У період феодалізму інститут громадянства був ліквідований, натомість з'явився інститут підданства. Підданство означає належність особи до держави з монархічною формою правління. Однак у сучасному світі це розходження має, по суті, словесний характер. До того ж, у європейських монархіях обидва терміни часто вживаються як рівнозначні, а останнім часом термін "підданий" все частіше замінюється терміном "громадянин".

Громадянин – фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави. Громадяни становлять найчисельнішу категорію населення. Вони також володіють певним обсягом прав і свобод, ніж інші категорії населення – іноземці та особи без громадянства. Громадянин – це завжди людина. Але в юридичному значенні не кожна людина може бути громадянином. Звідси випливають певні відмінності у правовому статусі громадянина і людини. Права останньої мають природний і невідчужуваний характер, тоді як права громадянина визначаються належністю людини до громадянства певної держави. При цьому правові статуси громадянина і людини багато в чому збігаються і переплітаються. Тому багато конституцій країн світу, в т. ч. України, містять загальні розділи про права, свободи та обов'язки людини і громадянина [7, с. 640-641].

Проаналізуємо нормативно-правові акти у цій сфері. Починаючи дослідження, слід згадати Цивільний кодекс УРСР 1963 р., який оперував саме терміном "громадянин". Господарський процесуальний кодекс України [8] у ст. 1 вживає термін "громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності", в той же час Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців" від 15.05.2003 р. [9] використовує термін "фізична особа-підприємець".

Легальне визначення терміна "громадянин України" дається у ст. 1 Закону України "Про громадянство України" [10], згідно з якою громадянин України – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому закона-

ми України та між
ми України.

У Господарськ
також вживається
Громадянин визна
дарювання у раз
приемницької дія
жавної реєстрації
без статусу юриди
до ст. 58 Господар
ни. Громадянин-пі
за своїми зобов'я
майном, на яке від
же бути звернено с
може здійснювати
яльність: безпосер
або через приват
ним створюється;
залучення найман
або спільно з інши

Схожі положен
вільному кодексі
відміну від ГК. І
"фізична особа-під
що виходить із змі
ба-підприємець"
України, то положе
майже ідентичні
ним у гл. 13 "Грома
подарювання. Осо
ших суб'єктів гос
дарського кодексу
"Управління май
вується у підприє
органом опіки і п
раїни.

Судова практи
арбітражного суду
питання щодо вирі
заних з поданням
які здійснюють під
ність без створенн
№ 01-8/359 від 25.0
приписи чинного з

– фізична особа, правої обумовлений її належності певної держави. Вони також володіють найбільш чисельною частинкою населення. Вони також володіють найбільш чисельною частинкою населення – іноземці та громадяни. Громадянин – це фізична особа. Але в юридичному сенсі громадянин – це фізична особа, яка належить до громадянства певної держави. При цьому правові статуси громадян і людини багато в чому збігаються. Тому багато країн світу, в т. ч. Україна, розділи про права людини і громадянина [641].

У нормативно-правовій системі України починаючи дослідження цивільного кодексу УРСР вживався саме термін "громадянин" [8] у ст. 1 вживається термін "особа", які здійснюють підприємство без створення юридичної особи і в установленому порядку суб'єкта підприємства", в той же час Закон України про реєстрацію юридичних осіб – підприємств [9] використовує термін "особа-підприємець". Зміст терміна "громадянин" визначено у ст. 1 Закону України "Про громадянство України" – громадянин України – це фізична особа, яка належить до громадянства України на підставі Закону

України та міжнародними договорами України.

У Господарському кодексі України також вживається термін "громадянин". Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 Господарського кодексу України. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами.

Схожі положення закріплені і в Цивільному кодексі України [11], але, на відміну від ГК, ЦК оперує терміном "фізична особа-підприємець". Проте якщо виходити із змісту гл. 5 "Фізична особа-підприємець" Цивільного кодексу України, то положення, закріплені у ній, майже ідентичні положенням, закріпленим у гл. 13 "Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу інших суб'єктів господарювання" Господарського кодексу України, крім ст. 54 "Управління майном, що використовується у підприємницькій діяльності, органом опіки і піклування" ЦК України.

Судова практика (листи Вищого арбітражного суду України: "Про деякі питання щодо вирішення спорів, пов'язаних з поданням позовів громадянами, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи" № 01-8/359 від 25.09.1997 р., "Про деякі питання приписи чинного законодавства, що регулює підприємницьку діяльність громадян" № 01-8/556 від 23.10.2000 р.) також вживає термін "громадянин".

Спробуємо дослідити, як це питання регулюється у зарубіжному законодавстві. У Сполучених Штатах Америки для визначення поняття "громадянин-підприємець" вживається термін "індивідуальна власність" (the sole proprietorship). Це той, хто здійснює операції з товарами певного роду чи яким-небудь іншим шляхом за родом своїх занять поводить себе так, начебто він має особливі знання чи досвід з операціями чи товарами, які є предметом угоди, а також ті, хто може розглядатись як володіючі такими знаннями чи досвідом внаслідок того, що вони використовують послуги агента, брокера чи особистого посередника, який веде себе так, начебто він володіє такими знаннями чи досвідом [12, с. 58].

У законодавстві Європейського Союзу вживаються два терміни "працівник" (ст. ст. 39-42 Договору про заснування Європейської Спільноти в редакції 1.01.2005 р. (далі – ДзЄС), ст. ст. 48-51 Договору про заснування Європейської економічної спільноти (далі – ДзЄЕС) та "громадянин" (ст. ст. 43-48 ДзЄС, ст. ст. 52-58 ДзЄЕС). Із змісту вищезазначених статей можна дійти висновку, що під терміном "працівник" слід розуміти особу, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, що використовує найману працю, а під терміном "громадянин" мається на увазі політико-правова належність особи до певної держави.

У Китайській Народній Республіці сфера господарських відносин регулюється Загальними положеннями цивільного права (далі – ЗПЦП), відповідно до яких громадянин, що займається підприємницькою діяльністю без створення юри-

гулює підприємницьку діяльність громадян" № 01-8/556 від 23.10.2000 р.) також вживає термін "громадянин".

було виявлено поників – укладачів враховано попере-

Республіки Ка-
на частина) від
"Підприємницька
"Громадяни Рес-
інші фізичні осо-
вільних прав" ви-
вправі займатися
льністю без ство-
и за винятком ви-
цим Кодексом та
и актами. Крім то-
ржавна реєстрація
приємців носить
лягає у постановці
ьного підприємця.
ь Республіки Ка-
у терміну "грома-
з назви ст. 19, а та-
графа, завдяки чо-
ь з термінологією
ки Казахстан [16],
ує терміном "гро-
законодавчих актів.
нологія відповідає
якому громадянин
як основа грома-
ного можна дійти
ція, яку спостері-
ої Федерації та Ре-
ідбувається не ли-
рення сфери регу-
відносин, вироб-
а й за рахунок збе-
зитивно себе заре-
шло певну часову
ковій літературі іс-
до визначення по-
ідприємець". Так,

В. С. Щербина [17, с. 179-181] вживає термін "громадянин-підприємець". Але в межах цього підходу існують різні точки зору, з тією різницею, що деякі вчені, зокрема, М. М. Дутов вважає, що під громадянином як суб'єктом господарювання розуміється громадянин України, іноземець та особа без громадянства [18, с. 213], а В. В. Хахулін зауважує, що термін "громадянин" в даному випадку використовується як синонім терміна "фізична особа" [19, с. 319]. Серед представників цивілістичної науки теж немає одностайності у даному питанні. Наприклад, одні вчені-цивілісти вживають термін "громадянин" [20, с. 87-90], інші – "фізична особа" [21, с. 137-141], обґрунтовуючи відмінність між ними тим, що громадянин є учасником здебільшого конституційних правовідносин і визначається як особа, що в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами, набула громадянство України. І з метою уніфікації понятійно-категоріального апарату для визначення людини у цивільних правовідносинах пропонується використовувати поняття "фізична особа" [22, с. 34-35].

Проаналізувавши вищевикладене, можна дійти таких висновків:

по-перше, термін "громадянин" у законодавстві та літературі вживається у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні громадянами є всі фізичні особи незалежно від належності чи приналежності до громадянства конкретної держави. У цьому значенні термін "громадянин" охоплює громадян Ук-

раїни, іноземців та осіб без громадянства, а у вузькому значенні під терміном "громадянин" розуміють саме громадян України;

по-друге, в законодавстві кожної держави історично склалася певна термінологія в сфері підприємництва. Так, у законодавстві США – це "індивідуальна власність" (the sole proprietorship), в Китайській Народній Республіці – це "індивідуальне торгово-промислове підприємство", в Російській Федерації та Республіці Казахстан – "громадянин", в Україні теж "громадянин";

по-третє, "громадянин" є конституційним терміном, а термін "фізична особа" жодного разу в Конституції не вживається. Відповідно до ст. 8, найвищу юридичну силу має Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

На основі викладеного вважаємо за необхідне з метою уникнення подвійного формулювання одного й того ж терміна уточнити поняття "громадянин-підприємець" і "фізична особа-підприємець", які є синонімами, та внести зміни до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців", замінивши термін "фізична особа – підприємець" терміном "громадянин – підприємець", та Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва", замінивши термін "фізична особа" терміном "громадянин – підприємець".

Література

1. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2005. – 455 с.
2. Введение в философию. Учеб. – М.: Политиздат, 1989. – С. 221-222.
3. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 42.
5. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2005. – С. 362.
6. Теорія держави і права: Підручник / С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський; За ред. С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 326.
7. Шемшученко Ю. С. Громадянин // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.-К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.
8. Господарський процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
9. Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців" // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
10. Закон України "Про громадянство України" // Урядовий кур'єр. – 2001 – № 39.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
12. Единый торговый кодекс США. – М., 1996.
13. Бушев А. Ю., Макарова О. А., Попондопуло В. Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учеб. пособ. / Под общ. ред. В. Ф. Попондопуло. – СПб., Питер, 2004. – 288 с.
14. Гражданский кодекс Российской Федерации // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1994. – № 32. – Ст. 3301
15. Гражданский кодекс Республики Казахстан // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 2. – Ст. 187.
16. Конституция Республики Казахстан // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – Ст. 217.
17. Щербина В. С. Господарське право: Підручник. – 3-те вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 656 с.
18. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; За заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
19. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; Под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.
20. Цивільне право України: Підруч.: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.
21. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2-х т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – 520 с.
22. Цивільне право України. Навч. посіб. / За ред. Р. О. Стефанчука. – К.: Прецедент, 2005. – С. 34-35.

Ю. М. ГАЛАЙ
аспірант кафедри
держави і права М
академії управління

ПАРЛА
ПРЕЗ

Проблема д
ської-прези
форми держав
годнішній день
розглядається
чизняних наук
дискусія щодо
президентська
на" форма дер